

РОЗДІЛ 1 МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2024.8.1>

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ДИНАМІКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИКОРДОННОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Загнітко Анатолій Панасович,

доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
дійсний член Наукового товариства імені Шевченка,

професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID ID: 0000-0001-7398-6091

Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/L-9204-2018>

Scopus: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57222543359>

Лазарчук Дарина Сергіївна,

здобувач ступеня «Доктор філософії», спеціальність 035.Філологія

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID ID: 0009-0006-0874-337X

Статтю присвячено дослідженню трансформації української прикордонної термінології під впливом значних геополітичних змін та подій: від анексії Криму та збройного конфлікту 2014 року на Донбасі до повномасштабного вторгнення РФ на територію України 2022 року. У статті проаналізовано процеси формування та адаптації термінології Державної прикордонної служби України, що відображають сучасні вимоги безпеки, захисту державного кордону та реагування на загрози національній безпеці.

Особливу увагу приділено аналізу появи нових термінів, викликаних потребами змін у правовій, соціальній та військовій сферах, які за останні роки набули нового значення або ж сформувалися внаслідок війни. Описано етапи створення нових термінів понять та їхнє впровадження в законодавчу й нормативну бази України.

У статті зазначено на зміні семантики та контексту функціонування нових термінів та понять Державної прикордонної служби, які з'являються у законодавчій базі під впливом війни, наприклад, таких, як «тимчасово окуповані території», «контрольний пункт в'їзду-виїзду», «контрольована територія» та ін., а також проаналізовано, як уже наявні терміни й поняття адаптуються до реалій війни та безпекових стратегій.

Простежено зв'язок між термінологічними змінами й змінами у стратегіях Державної прикордонної служби України, які зумовлені необхідністю швидкої адаптації до нових умов протидії агресії. Важливу роль відіграє функціонування точної та конкретної термінології в нормативно-правових актах та інструкціях, які регулюють діяльність Державної прикордонної служби України, що особливо актуально з огляду на військові виклики, які постали перед Україною.

Стаття ілюструє складні процеси взаємодії між державними структурами безпеки та мовно-термінологічною еволюцією, що дозволяє розуміти специфіку використання й необхідність уніфікації нових термінів.

Ключові слова: термін, поняття, термінологічна одиниця, війна, військовий термін, прикордонна термінологія.

Zahnitko Anatolii, Lazarchuk Daryna. The impact of the war on the dynamics of Ukrainian border terminology

The article is devoted to the study of transformations of Ukrainian border terminology under the influence of significant geopolitical changes and events: from the annexation of Crimea and the armed conflict in Donbas in 2014 to the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation in 2022. The article analyzes the processes of formation and adaptation of the terminology of the State Border Guard Service of Ukraine, which reflects the modern requirements of security, protection of the state border and response to threats to national security.

Particular attention is paid to the analysis of the emergence of new terms caused by the needs of changes in the legal, social and military spheres, which have acquired new meaning in recent years or have been formed as a result of the war. The article describes the stages of creation of new terms of concepts and their implementation in the legislative and regulatory framework of Ukraine.

The article focuses on the change in the semantics and context of the functioning of new terms and concepts of the State Border Guard Service that appear in the legislative framework under the influence of the war, such as “temporarily occupied territories”, “entry-exit control point”, “controlled territory”, etc., and analyzes how existing terms and concepts are adapted to the realities of war and security strategies.

The article traces the connection between terminological changes and changes in the strategies of the State Border Guard Service of Ukraine, which are due to the need for rapid adaptation to the new conditions of countering aggression. The authors emphasize the importance of precise and specific terminology in the legal acts and instructions governing the activities of the State Border Guard Service of Ukraine, which is especially relevant in view of the military challenges facing Ukraine.

The article illustrates the complex processes of interaction between state security structures and linguistic and terminological evolution, which allows us to understand the specifics of use and the need to unify new terms.

Key words: term, concept, terminological unit, war, military term, border terminology.

Вступ. Війна – один із чинників, що суттєво впливає на розвиток мови, зокрема й термінології. Прикордонна термінологія відображає геополітичні зміни в кордонах, правове врегулювання, безпеку та ін. До анексії Криму та початку збройного конфлікту на Донбасі прикордонна термінологія була відносно стабільною і статичною. Вона відображала функції охорони державного кордону, навантаження прикордонного контролю, проведення митних процедур і под. Із початком війни 2014 року та повномасштабного вторгнення 2022 року законодавча база починає підлаштовуватися під сучасну ситуацію, з'являються нові терміни, змінюється семантика уже наявних, їх контекст уживання, а також у деяких випадках починається розмежування вживання того чи того терміна в мирний та воєнний часи.

Війна змінила не лише політичну й соціальну структуру країни, але й правові аспекти управління державним кордоном, що вплинуло на мову й поняттєвий апарат прикордонних служб. Нові терміни стали не лише частиною законодавства, а й реаліями повсякденної діяльності прикордонних органів, тому *актуальність* студіювання зумовлена глобальними змінами в системі безпеки, пов'язаними з агресією Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2014 році.

Питання дослідження термінології перебуває у полі зору українських лінгвістів, зокрема А. Загнітка [1], Л. Симоненко [2], А. Дьякова [3], І. Томіленко [4] та ін. Аналізу окремих аспектів прикордонної термінології присвячено праці Л. Цвяк [5], О. Янковець [6], О. Герасімової [7].

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити, як війна та пов'язані з нею загрози змінюють прикордонну термінологію; які нові терміни та поняття з'являються в результаті бойових дій, гібридної війни та кризових ситуацій.

Матеріали та методи. Матеріалом для дослідження слугували закони та постанови України, які стосуються Державної прикордонної служби України (далі використовувано скорочення – ДПСУ). Для того, щоб відобразити динаміку розвитку прикордонної термінології, аналізуємо тексти різних років редакції. Отже, у статті проаналізовано Закон України «Про Державну прикордонну службу України» [8], [9], [10], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [11], [12], Закон України «Про прикордонний контроль» [13], [14], [15] та Постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій» [16], [17].

Для дослідження були використані як загальнофілософські та загальнонаукові методи, так і власне лінгвістичні. *Герменевтичний* метод дослідження дав змогу інтерпретувати значення певного терміна в різних контекстах. *Діалектичний* метод був застосований для вивчення розвитку прикордонної термінології в динаміці та контексті змін законодавства. Для порівняння термінів у різних законах та їх редакціях, а також для дослідження змін у семантиці терміноодиниць був

застосований *порівняльний метод*. *Метод семантичного аналізу* в дослідженні показав динаміку значення термінів, зміну його змісту та особливості використання в різних контекстах.

Заявлена мета визначає необхідність вирішення таких **завдань**: 1) простежити особливості розширення сукупності термінів і понять державної прикордонної служби України в період із 2014 року до сьогодні зі встановленням особливостей активізації їх продукування в роки російсько-української війни; 2) скваліфікувати новітні терміни й поняття державної прикордонної служби України зі з'ясуванням їх функційної специфіки; 3) схарактеризувати основні зміни в значеневій структурі усталених термінів і понять державної прикордонної служби України із визначенням причин такої динаміки їх внутрішньої структури.

Результати дослідження. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» [8] – основний закон, що регулює діяльність Державної прикордонної служби в Україні. Проаналізуємо декілька редакцій: від 03 квітня 2003 [8], від 27 квітня 2014 [9], від 02 травня 2024 [10].

У кожному з текстів спостерігаємо функціонування поняття «охорона державного кордону», проте є певні відмінності в його значенні. До прикладу, стаття 2 «Основні функції Державної прикордонної служби України» та специфіка її викладу. У редакції закону від 03 квітня 2003 року «охорона державного кордону» має більш загальне значення, що вказує на охорону державного кордону з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії та забезпечення режиму державного кордону [8]. У цьому контексті охорона державного кордону України здійснювалась через «*координацію діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів..., а також через координацію діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України*» [8]. Після початку війни на Донбасі аналізоване поняття розширює своє значення та включає в себе «*контроль пропуску на тимчасово окуповану територію і з неї*» [9]. Уже в редакції 27 травня 2024 року термін «охорона державного кордону» набуває різного функційного навантаження залежно від часу: мирного чи воєнного, наприклад: «*координація у мирний час діяльності утворених відповідно до законів України військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України*» [10].

Термін «тимчасово окуповані території» до 2014 року загалом не функціонував в українському законодавстві, його наявність простежувало лише після анексії Криму та від початку збройного конфлікту на Донбасі. Порівняймо декілька статей Закону України «Про Державну прикордонну службу» різних редакцій. У законі від 03 квітня 2003 року терміна на позначення *тимчасово окупованої території* немає як такого, а його поява фіксована в редакції від 27 квітня 2014 року.

Тут вже бачимо, що терміноодинаця «тимчасово окуповані території» часто уживана з такими сполуками, як *пропуск через державний кордон України або перетинання державного кордону України*. Наприклад, *«здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів»* [9].

Отже, Закон України «Про Державну прикордонну службу України» з початком війни в Україні розширює функції Державної прикордонної служби, посилює охорону державного кордону України, а також вводить нові методи охорони державного кордону. Усі ці процеси цілком та повністю відображені у прикордонних термінах та поняттях.

Закон, який з'являється як реакція на війну в Україні, – Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [11]. Законодавчий акт передбачає особливі повноваження прикордонників для забезпечення контролю та захисту державного кордону України. Цей закон не містить нових специфічних прикордонних термінів, проте в ньому з'являються поняття, що відображають діяльність Державної прикордонної служби під час воєнного стану. Наприклад, поняття «прикордонні заходи» виражене в контексті: *«встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів»* [11]. Тут спостерігаємо позначення охорони кордону й посилення контролю за пересуванням осіб у певних зонах, у тому числі й прикордонних. Редакція від 27 липня 2024 року розширює семантику «прикордонних заходів», що передбачає також контроль за наявністю документів у чоловіків від 18 до 60 років у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та на пунктах пропуску через державний кордон України [12].

Закон України «Про прикордонний контроль» регулює правила й умови перетину державного кордону. Розгляньмо декілька редакцій, зокрема від 05 листопада 2009 року [13], 04 жовтня 2018 року [14] та від 23 березня 2023 року [8]. Термін «прикордонний контроль» означає контроль, здійснення якого покладається на Державну прикордонну службу України, до нього також входить комплекс дій та система заходів, які спрямовані на встановлення законних підстав перетинання державного кордону. Такі визначення терміна спостерігаємо в законі від 05 листопада 2009 року [15] та в редакції від 04 жовтня 2018 року [14].

Стаття 2 Закону «Про прикордонний контроль» передбачає основні організаційні засади здійснення прикордонного контролю: що таке прикордонний контроль, його мета, щодо чого він здійснюється та що включає в себе, відповідно – шляхи його забезпечення. До 2023 року термін «прикордонний контроль» функціонував як постійний та безперервний процес, проте в редакції від 23 березня 2023 року відбуваються зміни до статті 2. Термін «прикордонний контроль» набуває значення процесу, який може бути перерваний через збройний напад чи захоплення пунктів пропуску через

державний кордон, вчинення чи спробу вчинення терористичних актів тощо [15].

Від 17 липня 2019 року набуває чинності Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій» [16]. У цьому документі бачимо появу терміна «лінія розмежування», що має таке трактування: «... умовна лінія на місцевості між тимчасово окупованими територіями та контрольованими територіями, яка проходить по передньому краю передових позицій об'єднаних сил» [16]. Отже, можемо зробити висновок, що цей термін з'явився під впливом збройного конфлікту на території України. У цьому ж документі наявне функціонування таких терміноодинаць, як «контрольний пункт в'їзду-виїзду» (КПВВ), «контрольована територія», «координаційна група», «гуманітарні майданчики», «гуманітарно-логістичний центр», «дорожні коридори», «координаційні центри» [16]. Усі ці терміни з'являються під впливом збройного конфлікту на Донбасі та активно функціонують уже під час повномасштабного вторгнення від 2022 року. Так, термін «контрольний пункт в'їзду-виїзду» позначає комплекс будівель чи спеціальних споруд для контролю в'їзду та виїзду осіб, транспортних засобів, які рухаються тимчасово окупованими територіями [16], а термінологічна одиниця «гуманітарний майданчик» означає ділянку для забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування агресії РФ на територіях Донецької та Луганської областей, на яких здійснюється контроль гуманітарної допомоги [16]. Термін «дорожні коридори» позначає основні напрямки руху в межах контрольованої території від контрольних пунктів до лінії розмежування [16].

Остання редакція Постанови припадає на 15 грудня 2023 року, де в деяких випадках відбувається заміна назви терміна «контрольний пункт в'їзду-виїзду» на «режимні зони контрольних пунктів в'їзду та виїзду». Тому простежувано функціонування терміноодинаць «контрольний пункт в'їзду-виїзду» та «режимна зона контрольних пунктів в'їзду та виїзду», пор., наприклад: «Контрольні пункти в'їзду-виїзду не призначені для перетинання державного кордону»; «У разі виявлення уповноваженою службовою особою підрозділу охорони державного кордону в режимній зоні контрольного пункту в'їзду-виїзду дитини, яка не досягла 16-річного віку, без супроводу осіб ... уповноважені службові особи підрозділу охорони державного кордону надають такій особі дозвіл на виїзд з тимчасово окупованої території України» [17].

Висновки. Отже, війна – потужний каталізатор для прикордонної термінології. Вона сприяє виникненню нових термінів та понять, а також адаптуванню вже наявних терміноодинаць до реалій війни, соціальних та геополітичних змін. Законодавча база, пов'язана з діяльністю Державної прикордонної служби, значно трансформувалася від початку війни. Основні зміни в термінах та поняттях стосуються розширення функцій ДПСУ, що відображено в понятті «охорона державного

кордону». Зміна семантики терміна «прикордонні контроль» пов'язана з необхідністю мобілізації населення.

У зв'язку з анексією Криму та початком агресивної війни на Донбасі був введений термін «тимчасово окуповані території». Відповідно Державна прикордонна служба починає виконувати функції, пов'язані з роботою на межі з тимчасово окупованими територіями, зокрема моніторинг і контроль за переміщенням осіб та вантажів.

Війна також сприяє утворенню нових термінів, таких як: «контрольний пункт в'їзду-виїзду», «гуманітарні майданчики», «гуманітарно-логістичний центр», «дорожні коридори», «контрольована територія», «лінія розмежування», «координаційна група», «координаційний центр» та низка інших.

У мирний час прикордонна термінологія зазвичай пов'язана з такими категоріями як адміністративні кордони, митний контроль, дипломатичні угоди і под., а терміни й поняття мають більш загальне значення. Поява нових термінів та понять сприяє тому, що на передній план виходять актуалізовані відповідною ситуацією питання безпеки та територіальна цілісність.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні того, як війна впливає на мовну картину в прикордонній термінології. Це дасть змогу дослідити процеси впровадження нових термінів та їхню адаптацію у правовій та адміністративних сферах, з'ясувати співвідносність їх сталості й динаміки.

Література:

1. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 920, X с.
2. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан і перспективи розвитку. Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. К. : КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 3–8.
3. Дьяков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти : монографія. Київ : Акад., 2000. 216 с.
4. Томіленко І. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 160 с.
5. Цвяк Л. Сучасна прикордонна термінологія: особливості утворення та перекладу. Сучасні дослідження з іноземної філології. 2013. № 11. С. 357–365.
6. Янковець О. Англійська прикордонна термінологія. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2018. № 1. С. 119–123.
7. Герасімова О. Особливості перекладу термінів (на прикладі прикордонного дискурсу). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. № 22. С. 180–182.
8. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
9. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV : станом на 27 квіт. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/ed20140427#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
10. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV : станом на 2 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/ed20240502#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20150512#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 27 лип. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20240727#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
13. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 р. № 1710-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/ed20091105#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
14. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 р. № 1710-VI : станом на 4 жовт. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/ed20181004#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
15. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 р. № 1710-VI : станом на 23 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/ed20230323#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
16. Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій : Постанова Каб. Міністрів від 28.12.2020 р. № 1368-2020-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-2020-п/ed20201228#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
17. Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій : Постанова Каб. Міністрів від 28.12.2020 р. № 1368-2020-п : станом на 15 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-2020-п/ed20231215#n72> (дата звернення: 29.09.2024).
18. Лазарчук Д. Основні етапи становлення прикордонної термінології. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. № 31. С. 25–29. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.31.4> (дата звернення: 02.10.2024).

References:

1. Zahnitko, A. (2020). *Modern linguistic dictionary*. Tvory.
2. Symonenko, L. (2001). *Ukrainian scientific terminology: state and prospects of development. Ukrainian terminology and modernity: a collection of scientific works*. KNEU, (IV), 3–8.
3. Dyakov, A., Kiyak, T., Kudelko, Z. (2000). *Fundamentals of Terminology: Semantic and Sociolinguistic Aspects*. Acad.
4. Tomilenko, I. (2015). *Terminological vocabulary in the modern explanatory lexicography of the Ukrainian literary language*. Foliant.

5. Tsviak, L. (2013). Modern border terminology: peculiarities of formation and translation. *Modern studies in foreign philology*, (11), 357–365.
6. Yankovets, O. (2018). English border terminology. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Translation Studies and Intercultural Communication*, (1), 119–123.
7. Gerasimova, O. (2016). Features of the translation of terms (on the example of border discourse). *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, (22), 180–182.
8. About the State Border Guard Service of Ukraine, Law of Ukraine № 661-IV (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.
9. About the State Border Guard Service of Ukraine, Law of Ukraine № 661-IV (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/ed20140427#Text>.
10. About the State Border Guard Service of Ukraine, Law of Ukraine № 661-IV (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/ed20240502#Text>.
11. On the legal regime of martial law, Law of Ukraine № 389-VIII (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20150512#Text>
12. On the legal regime of martial law, Law of Ukraine № 389-VIII (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20240727#Text>
13. On Border Control, Law of Ukraine № 1710-VI (2009). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/ed20091105#Text>.
14. On Border Control, Law of Ukraine № 1710-VI (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/ed20181004#Text>
15. On Border Control, Law of Ukraine № 1710-VI (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/ed20230323#Text>
16. On approval of the Procedure for entry of persons and movement of goods to the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions and exit of persons and movement of goods from such territories, Resolution of the Cabinet of Ministers. № 1368-2020-п (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-2020-п/ed20201228#Text>
17. On approval of the Procedure for entry of persons and movement of goods to the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions and exit of persons and movement of goods from such territories, Resolution of the Cabinet of Ministers. № 1368-2020-п (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-2020-п/ed20231215#n72>
18. Lazarchuk, D. (2023). Main stages of formation of border terminology. *Transcarpathian Philological Studies*, (31), 25–29. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.31.4>